

SOSYAL HAKLAR VE İNSAN HAKLARI: SOSYAL VE EKONOMİK HAKLAR OLMADAN İNSAN HAKLARI KORUNABİLİR Mİ?

Harun Tepe
Hacettepe Üniversitesi

ÖZET

Sosyal haklar insan hakları ilişkisi tartışmalıdır. Kimilerine göre sosyal ve ekonomik haklar zaten insan haklarındandır. Kimilerine göreyse sosyal hakların liberal insan hakları düşüncesiyle hiçbir bağlantısı yoktur. İnsan hakları temelde yaşama hakkı ve temel kişi dokunulmazlıklarıyla sınırlıdır. Bunların korunması ya da sağlanması için de sosyal ve ekonomik hakların varlığı zorunlu değildir. Bu ayrışmanın temele alınan insan hakları kavramından kaynaklandığı düşüncesiyle, bu yazıda bu iki ana tutumun dışında üçüncü bir yol tutulacaktır. Temele aldığımız insan hakları kavramına dayanarak insan hakları –en azından kimi insan hakları- ile sosyal hakları arasında zorunlu bir ilişkinin olduğu, sosyal ve ekonomik haklar sağlanmadıkça kimi temel hakların ya da insan haklarının sağlanmasının/korunmasının da olanaklı olamayacağı savunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Temel Haklar, İnsan Hakları, Sosyal ve Ekonomik Haklar, İnsan Hakları Kavramı

ABSTRACT

The relation between human rights and social rights is very disputable. Some thinkers claim that social and economic rights are a part of human rights. But some others argue that social and economic rights have nothing to do with the liberal idea of human rights. According to some liberal thinkers, human rights are confined to the right to life and inviolability of basic personal rights. To protect them social and economic rights are not necessary. Considering that the problem originates from the concept of human rights that these liberal thinkers hold, a third way will be traced in this article. And taking a new concept of human rights as a point of departure, this article will show that some basic rights or human rights cannot be protected without providing or protecting social and economic rights.

Keywords: Fundamental Rights, Human Rights, Social and Economical Rights, Concept of Human Rights

I. İNSAN HAKLARINA LİBERAL BAKIŞ VE YOL AÇTIĞI SORUNLAR

Sosyal hakların insan haklarıyla bağlantısı tartışmalıdır. Kimi zaman sosyal ve ekonomik haklar insan haklarının içinde görülürken, kimi zaman ikisi arasına kalın çizgiler çekilmekte, insan hakları ya da temel haklar yalnızca sivil ve siyasal haklarla sınırlanmaktadır. Karşımıza sosyal ve ekonomik haklar ve insan hakları ya da temel haklar olarak çıkarılanlara baktığımızda sorunun çözümünün öncelikle ‘insan hakları’ kavramının açıklığa kavuşturulmasından geçtiği görülmektedir. Açık bir ‘insan hakları’ kavramıyla soruna bakıldığında ise kimi temel haklarla sosyal ve ekonomik haklar arasında sıkı bir olduğu, bazı sosyal ve ekonomik haklar korunmaksızın temel hakların da korunamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Liberal politikalar sonucu tüm kapitalist dünyada sosyal ve ekonomik haklarda ciddi bir gerileme yaşanırken, buna koşut olarak sosyal haklar söylemi de haklar, ödevler söylemleri gibi gittikçe gündem dışı, *Zeitgeist*’a ters bir konu olma özelliğini sürdürmektedir. Çağın egemen söylemi olan liberal söylemin de etkisiyle haklar yerini özgürlüklere, serbestliklere bırakmakta; hak, adalet, sosyal adalet gibi konular kolayca “modası geçmiş” şeyler olarak nitelendirilmektedir. Buna karşılık, biraz paradoksal bir biçimde, insan hakları söylemi tartışma gündeminin merkezinde yer alan bir söylem olmayı sürdürmektedir. En liberal söylemlerde

bile insan hakları konusu bir yer bulabilmektedir. Belli haklarla sınırlı olsa da insan haklarının korunması talebi liberal bakışın önemli bulduğu konuların başında gelmektedir. Bu ise insan haklarının, bireyin özgürlüklerini korumanın olmazsa olmazlarından biri olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Kısaca insan hakları özgürlükleri sağlamanın bir aracı, hatta zorunlu bir aracı olarak görüldüğü için –liberal bakışta merkezde olan ya da merkeze alınan haklardan, ödevlerden ziyade özgürlükler olduğu için- bir kurallar, normlar kümesi olan insan hakları söylemi liberal söylemin bile vazgeçilmez bir parçası olmayı sürdürmektedir.

Bu yazıda sosyal ve ekonomik haklar ile insan hakları bağlantısına ilişkin liberal bakışın – ya da belirli bir liberal bakışın- insan haklarının korunmasında yol açtığı sorunlar ele alınacak, bu tür bir insan hakları görüşüyle insan haklarını –kimi temel haklarını- korumanın neden sağlanamayacağı gösterilmeye çalışılacaktır. Öncelikle liberal bakışın insan hakları kavramının irdelenmesiyle işe başlanacak, tartışmalarda ortaya çıkan insan haklarıyla ilgili birçok kuramsal ve kılışsal sorunun kavramsal açıklık eksikliğinden kaynaklandığı gösterilerek, nasıl bir insan hakları kavramıyla tartışmalara açıklık kazandırılabilceği ortaya konulacaktır.

II. İNSAN HAKLARI YA DA TEMEL HAKLAR NELERDİR?

II.1. Liberal Temel Haklar Görüşü

Üzerinde durulacak ilk grup düşünürler, insan hakları ile sosyal haklar arasına uçurum koyan ya da uçurum gören, bu hakların tümüyle insan haklarının dışında olduğunu düşünenlerdir. Maurice Cranston, Robert Nozick gibi kimi liberal düşünürlere göre insan hakları yalnızca “birinci kuşak” haklarla, sivil ve politik haklarla sınırlıdır. Sosyal ve ekonomik haklar gibi pozitif haklar ise bu kapsamın dışındadır¹. “Böylelikle de hayat, hürriyet, mülkiyet, eşitlik ve güvenlik şeklinde bahsedilen evrensel insan hakları yeni bir ayrıma tâbi tutularak, söz konusu haklardan bazıları da ekonomik ve sosyal diye isimlendirildi. Sivil siyasal haklar evrensel insan hakları kapsamında kalmaya devam ederken, ekonomik haklar, sosyal haklar maalesef evrensel insan hakları kapsamından çıkarılmış oldu. Sivil siyasal haklar savunusu liberal demokratlarca yapılmaya devam ederken; ekonomik sosyal haklar savunusu sosyalistlere, komünitaryanlara ya da konservatiflere terk edildi. Liberal demokrat düşünür Maurice Cranston, ekonomik ve sosyal haklara karşı çıkarken şunları söylemiştir: Hayat, hürriyet ve mülkiyetten oluşan geleneksel sivil siyasal haklar, “evrensel, üstün, mutlak ahlâki haklardır”; ekonomik sosyal haklar ise ne evrensel ne pratik ne de üstün değerler olup “farklı bir mantıkî kategoriye aittir”ler, yani bunlar doğru anlamda insan hakları değillerdir (Toku 2006: 12).

Onlara göre insan haklarını oluşturan negatif haklar, adının da açıkça çağrıştırdığı gibi, kişiden karşısındakinin temel haklarına saygı göstermek için, yalnızca ona dokunmamayı ve karışmama talep ederler. Buna karşılık sosyal ve ekonomik hakların da içinde yer aldığı pozitif haklar, kişilerden –yöneticilerden- bir şeyler sağlamasını, destek olmasını, yardım etmesini, ama hep aktif bir şeyler yapmasını beklerler. Bu nedenle negatif hakların talep ettikleri şeyleri yerine getirmek herkes için kolay ve masrafsızdır. Bir kişinin kendi fikirlerini açıklamasını engellemez, onu bu eyleminden dolayı cezalandırmaz, kişiler olarak ya da siyasal otorite olarak ona dokunmazsanız, onun düşüncelerini açıklama hakkını kullanmasını sağlamış, böylece ülkede düşünce özgürlüğünün gerçekleşmesine katkıda bulunmuş olursunuz. Bunun dışında bir şey gerekmez bu hakkın yaşanması, gerçekleşmesi için. Ama söz konusu olan sosyal ve ekonomik haklar ise bunların herkes için geçerli olmasını ya da sağlanmasını savunmak ne makuldür ne de ekonomik olarak mümkündür. “Ekonomik ve sosyal haklar, evrensel değil, spesifik kurumlara bağlıdır (refah devleti gibi) ve bazı devletlerin altından kalkması için çok maliyetlidirler. İmkansız olanı yerine getirmek gibi bir yükümlülük yoktur ve eğer bazı ekonomik ve sosyal ihtiyaçlara saygı göstermek imkansızca, bunların karşılanması için hiçbir hak olamaz” (Freeman 2008: 82)². Sivil ve siyasal haklar ek bir çaba gerektirmeksizin pasif kalarak korunabilirken, sosyal ve ekonomik hakların sağlanması için örgütün ve örgütlenmenin ötesinde şeylerin yapılması, en önemlisi de kimi harcamaların yapılması gerekmektedir. Bu liberal düşünürlere göre de dünyada tüm insanlar bunu sağlayabilecek, yani sosyal ve ekonomik hakların korunmasını sağlayacak kaynak da yoktur. Bu nedenle bu haklar herkes için korunabilecek haklar değildir, asıl ya da gerçek insan hakları sivil ve politik haklardır denilmektedir (Orend:2002: 32).

¹ Bkz. B. Orend, *Human Rights Concept and Context*, s. 32, ve s. 110. Orend’in gönderme yaptığı kitaplar ise R. Nozick’in, *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1974) ve M. Cranston’in, *What are Human Rights?* (New York: Basic Books, 1973) başlıklı kitaplarıdır.

² M. Freeman, bunları M. Cranston’un *What are Human Rights* (Bodley Head, Londra, 1973) adlı yapıtı ile J. Rawls’un *The Laws of People* (Harvard University Press, Cambridge, 1999) adlı yapıtına gönderme yaparak söylemektedir.

II.2. Henry Shue'nun Temel Haklar Görüşü

Bu görüşün biraz daha ılımlı bir biçimi Henry Shue tarafından savunulmaktadır. Shue'a göre temel haklar yalnızca "güvenlik hakları" ya da yaşama hakkı ve dokunulmazlıklardan ibaret değildir. Aynı şekilde "varlığını sürdürme hakkı" da temel haklardandır. Bununla Shue en alt düzeyde ekonomik güvencelere sahip olma ve varlığını sürdürebilmeyi kast etmektedir. Ama eğitim hakkı temel bir hak görülmemektedir; çünkü kişinin varlığını sürdürebilmesi ya da diğer haklarının korunabilmesi için eğitim hakkının korunması zorunlu değildir. Bu nedenle, aşağıda anlatılan ölçütle baktığında, eğitim hakkı Shue'ya bir temel hak olarak görülmez. Kişinin varlığını sürdürmesi için zorunlu değildir eğitim hakkının korunması.

Shue'ya göre temel haklar ahlaklılığın tabanını oluşturur ve hiç kimsenin altına düşmesine izin verilmeyeceği çizgiyi ifade ederler. Bu nedenle temel haklar her tek kişinin insanlığın geri kalanına karşı yöneltebileceği makul asgari istemlerdir. Bunların temel olmasının nedeni ise tüm öteki haklardan yararlanabilmek için bunların korunmasının gerekmesidir. Temel hakkın ayırıcı özelliği budur. Bu nedenle bir temel hakkın korunabilmesi için gerekirse bu temel-olmayan haklardan vazgeçilebilir. Oysa temel-olmayan bir hakkın korunması için temel bir haktan vazgeçilemez; çünkü bu temel haktan vazgeçilirse zaten o sağlanmaya, korunmaya çalışılan haktan da yararlanılamaz (Shue 1996: 30). Temel haktan vazgeçme otomatik olarak bu bağlamda söz konusu olan o haktan da vazgeçmek anlamına gelmektedir. Kantçı bir ifadeyle dile getirilirse, temel haklar ya da insan hakları temel olmayan hakların gerçekleştirilmesinin olanağının koşuludur.

Öldürme, işkence, sakatlama, ırza geçme ya da saldırıyla karşı karşıya kalmama gibi bedensel güvenlikle ilgili hakların temel haklar olmaları konusunda en küçük bir kuşku yoktur. "Bir kişi ileri sürülen bir haktan yararlanmaya kalkıştığında birisi kendisini inanılır bir biçimde ölümle, ırza geçmeyle, dayakla vb. tehdit edebiliyorsa, hiç kimse toplumca korunuyor sanılan herhangi bir haktan tam olarak yararlanamaz. Bedensel güvenliğe yönelik böylesi tehditler herhangi bir haktan yararlanmayı önleyen en ciddi ve yaygın engeller arasındadır. ...Bedensel güvenlik ortadan kalktığında insanlar toplumca korunduğu söylenebilecek başka herhangi bir haktan, hakların toplumca korunmadığı durumda karşılaşılabilecek en kötü tehlikelerin pek çoğuyla karşılaşmadan yararlanamazlar" (Shue 1996: 32).

Temel hakların ikinci grubu ise "varlığını sürdürme haklarıdır". Henry Shue'nun "en düşük düzeyde ekonomik güvenlik ya da varlığını sürdürme" derken kast ettiği ise "kirlenmemiş hava, kirlenmemiş su, yeterli yiyecek, yeterli giyecek, yeterli barınak ve en düşük düzeyde koruyucu halk sağlığı hizmetidir" (Shue 1996: 33). Varlığını sürdürmek için gerekli şeylerin sınırlarının nasıl çizileceği konusunda çeşitli sorunların olduğu muhakkaktır. Ama temel düşünce, normal uzunlukta, normal ölçülerde sağlıklı ve etkin bir yaşam için gerekli şeylerin, insana yakışır bir yaşamın sürdürülmesini olanaklı kılacak biçimde, kişilerin hizmetine sunulmasıdır. Shue bu görüşünü açıklamak için örnekler de verir: "Varlığını sürdürme hakkı" açık kalp ameliyatı gerektiren bir hastalıkla doğmuş olan bebeklerin bu ameliyata hakları olduğu anlamına gelmez; ama ateşli hastalıklarla geçen, parazitlerin egemenliğinde ancak 35 yıllık bir ömür beklentisi sağlayan beslenme de yeterli beslenme denemez.

Shue "varlığını sürdürme hakkı" deyiimiyle her zaman "en azıyla varlığını sürdürmeyi" kast ettiğini söyler. İnsanların varlığını sürdürmelerinin ötesinde kimi ekonomik haklara –bunlara rahatlıkla sosyal hakları ekleyebiliriz-sahip olup olmadıklarını sorusunu bir yana bırakır, ama insanların geçimlerini sağlamanın ötesinde ekonomik refaha hakları olmasa da, varlıklarını sürdürme hakları vardır. Shue, varlığını sürdürme haklarıyla daha geniş olan ekonomik hakların ayrı ayrı sorunlar olduğunu, kendisi ilgilendirenin ise birincileri olduğunu söylemektedir. Açık olan bu anlamda ekonomik hakların veya refah hakkının temel haklar olmadığıdır.

Shue "varlığını sürdürme hakkını", "bedensel güvenlik hakkı" gibi toplumca korunması gerektiği inanılan hakların kullanılmasının önünü açan hakları temel haklar olarak görür. "Bir insan normal ölçüde sağlıklı ve etkin bir yaşam için gerekli temel şeylerden yoksunsa, sözde toplumca korunan hiçbir haktan, yararlansa bile, tam olarak yararlanamaz. Varlığını sürdürme araçlarının yetersizliği bedensel güvenliğin çiğnenmesi kadar ölümcül, güçten düşürücü ya da acı verici olabilir. Sonuçta ortaya çıkan zarar ya da ölüm en azından güvenliğin çiğnenmesinden doğacak sonuçlar kadar herhangi bir haktan yararlanmayı kesin biçimde engelleyici olabilir. Her türlü kötü beslenme, ya da örneğin beyinde ciddi ve iyileşmesi olanaksız hasara yol açan ve açlığa bırakılmış çocuklarda görülen ateşli hastalıklar açık seçik düşünebilmeyi gerektiren herhangi bir haktan yararlanmayı engelleyebilirler ve dıştan saldırı sonucunda ortaya çıkan beyin zedelenmeleri gibi kişiliği adamakıllı bozabilirler" (Shue 1996: 34-35).

II. 3. Sosyal ve Ekonomik Haklar İnsan Haklarıdır

İnsan haklarını ya da temel hakları yaşama hakkı, kişi güvenliğinden, dokunulmazlıklardan ibaret gören düşünürlerden görüşlerine karşıt bir görüş, birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakların tümünü ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve benzeri uluslar arası belgelere giren tüm hakları insan hakları içinde gören görüştür. Bu yaygın görüşün çoğu zaman hak-temel hak ayrımı da yapmadığını her hakkı temel hak gibi ele aldığını görmekteyiz. Evrensel Bildirge'nin 3. Maddesinde herkesin yaşama, özgürlük ve kişi güvenliğine hakkı olduğunu, 5. Maddesinde kimsenin işkenceye, zalimce, insanlık dışı ve insanı küçük düşürücü muameleye tabi tutulamayacağını ya da cezalandırılmayacağı dile getirilirken; 13. Maddesinde herkesin seyahat özgürlüğüne ve her devletin sınırları içinde istediği yerde ikamet etme hakkına sahip olduğu, 16. Maddesinde ise yetişkin her erkek ve kadının evlenme ve bir aile kurma hakkına sahip olduğu söylenmektedir. 17. Maddede ise herkesin yalnız başına veya diğer kişilerle birlikte mülkiyet hakkına sahip olduğu dile getirilmektedir. Buna 20. Maddede birlik ve dernek oluşturma hakkı, 23. Maddede (4. Fıkrasında) sendika kurma ve sendikaya girme hakkı, 24. Maddede ise periyodik olarak ücretli tatil yapma ve çalışma saatlerinin makul ölçülerde sınırlanması da içinde olmak üzere dinlenme ve boş zaman geçirme hakları eklenmektedir.

Tüm bu hakların aynı türden haklar olmadıkları, aynı kapta toplanamayacakları, aynı potada eritilemeyecekleri açıktır. Bu nedenle daha sonra Evrensel Bildirge'de yer alan maddeler iki ayrı sözleşmede ayrıtılmıştır: Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi. Bilinen adlarıyla 1966'da kabul edilip 1976 ve 1977'de yürürlüğe giren ikiz sözleşmeler. Bu Sözleşmelerde dile gelen açıklığın da yetersiz kalması üzerine bunlarda yer alan maddelere ilişkin çeşitli protokoller ve yeni birçok bildiri, sözleşmeler düzenlenmiş, yürürlüğe sokulmuştur. Bugün bu süreç durmuş değildir. Her gün yeni kimi haklardan, yeni insan haklarından söz edilmektedir. Bu ise sıkça bir insan hakları enflasyonundan söz edilmesine yol açmıştır.

II.4. İ. Kuçuradi'nin "İnsan Hakları" Görüşü

İşte insan haklarını tüm diğer hakları da kapsayacak biçimde ele alan düşünce ile onu yaşama hakkı ve kişi güvenliği gibi haklarla sınırlayan görüşlerin karşısına yeni bir insan hakları kavramıyla yola çıkan bir görüşü koyarak, karşılaşılan sorunları gidermek mümkündür. Yukarıdaki karşıtlık "insan hakları" kavramının belirsizliğinden kaynaklandığından, kavram açık olmayınca insan hakları ölçütü de açık olamadığından, neyin bir insan hakkı neyin hak olduğu, ama temel hak olmadığı ayrımı da yapılamaz hale gelmektedir. Nedir öyleyse "insan hakları" ya da "temel haklar" denilen haklar? Bir hakkın temel hak ya da insan hakkı olmasının ölçütü nedir? Neden ya da hangi temel özelliğinden dolayı bir hakka temel hak veya insan hakkı denilmektedir? Öncelikle bu soruların ciddiye alınması, talep ettiklerinin yerine getirilmesi gerekmektedir³.

"İnsan hakları dediğimiz hakların ne olduğunu *biliyorsak* –herbirimiz biliyorsa-, bu hakların özü gereği neleri gerektirdiklerini daha açık görebiliriz; ve bu gerektirdiklerini daha açık görebiliyorsak, insan haklarına ilişkin çekişme konusu olan bazı noktalarda ve korunmaları konusunda ... daha sorumlu sonuçlara ulaşabileceğimizi umabiliriz.

İnsan haklarının neyin istemi olduklarını, aynı zamanda da bu istemin kime yönelttiklerini biliyorsak, *her an herkesçe herkes için neden korunması gerektiğini* de bilmiş oluruz. ...

İnsan haklarının neyin istemi olduklarını biliyorsak, tek tek hakların içeriğini belirlemek için sağlam bir temel bulabiliriz.

İnsan haklarının neyi, neden istediklerini biliyorsak, belki de hak kısıtlamaları sorunlarına ilişkin bir ölçüt elde edebiliriz. Belki de kişi haklarından hangilerinin kısıtlanabileceği, hangilerinin ise kısıtlanmaması gerektiği konusunda daha kolay karar verebiliriz....

İnsan haklarının neyi istediklerini biliyorsak, bu hakların korunması için kişilerin ve devletlerin ödevlerini daha emin bir şekilde belirleyebiliriz; kaçamaklar için daha az yer açık bırakabiliriz.

İnsan haklarının, istediklerini *neden* istediklerini biliyorsak, eğitim programlarında, kitle iletişim araçlarında vb. insan haklarına önemlerine uygun yeri –ya da felsefeye, işlevine uygun düşen yeri- verebiliriz.

³ İ. Kuçuradi'nin insan hakları görüşünün anlatımında daha önce *Sivil Toplum Dergisinde* (Sayı: 13-14, S. 17-26) yayımladığım "İnsan Hakları Nedir ve Neyin Aracıdır?" başlıklı yazıdan yararlanılmıştır.

Kişi haklarından hangilerinin *insan* hakları olduğunu biliyorsak, *hangi hakların*, doğal koruyucusu – yani devlet– onları korumadığı ya da çiğnediği durumlarda, uluslar arası mekanizmalarla korunabileceğini ve korunması gerektiğini, belki daha iyi anlayabiliriz. Ve bunu anladığımız zaman, bütün uluslar ‘insanlık’ olarak *birleşip*, bugün karşılaştığımız teorik engelleri ... aşarak, insan haklarını koruma yolunu bulabiliriz” (Kuçuradi 1996: 4-5).

“İnsan hakları” kavramı insanın kendisinde olanak olarak taşıdığı kimi özelliklere dayandırılmaktadır. Kuçuradi, insanın diğer canlılardan kimi özellikleriyle –ve olanaklarıyla- ayrıldığı, onlardan farklı, bu nedenle de “değerli” bir varlık olduğu temel fikrinden yola çıkmaktadır. İnsan hakları, insanın kendi değerine uygun bir yaşam sürebilmesi için, insana, kendisinde taşıdığı ve yalnız insanın taşıdığı olanakları –insanı insan yapan olanakları- gerçekleştirebilmesinin koşullarının sağlanmasıyla ilgili görülmektedir.

Her ne kadar günümüzde “hayvan hakları”ndan da söz edilse de, gerek bu hakların çoğunlukla üst gelişim basamağında yer alan bazı hayvan türlerini kapsaması, gerekse bunların özünde “insan hakları” denilen haklardan farklılık taşıması nedeniyle, bu tartışmaları insan hakları tartışması içinde düşünmek mümkün görünmemektedir⁴. İnsan hakları tartışmalarında ve belgelerinde, insanın diğer canlılardan farklı – en azından kimi açılarından farklı–, kendine özgü değere ya da onura sahip olan bir varlık olduğu varsayılmaktadır. Bu değerini temeli olarak onun –akıl ve vicdan sahibi olması, bilinçliliği, kültürü, değerler yaratan bir varlık olması gibi– farklı özellikleri gösterilse de, böyle bir değerinin olduğu ya da insanın değerli bir varlık olduğu temel varsayımdır. İnsanın türe özel, insan türünün her üyesinin taşıdığı kimi temel haklara sahip olması da buna dayandırılmaktadır.

İnsanın kimi haklara sahip olduğu genellikle kabul edilmesine karşın, bu haklardan hangilerinin temel haklar ya da insan hakları olduğu konusunda tartışma sürmektedir. Ulusal ve uluslar arası insan hakları belgelerinde kimi hakların temel haklar olduğunun saptanmış ve ilan edilmiş olması da, bu tartışmaları sona erdirmeye yetmemiştir. Özellikle bir hakkın hangi ölçüte ya da özelliğe göre insan hakkı sayıldığının bu belgelerde açık bir biçimde ifade edilmemiş olması, hatta buna ilişkin örtük bir ölçütün bile bulunmaması, bu tartışmaların bugün de sürmesinin arkasında yatan nedenlerin başında gelmektedir. Tartışmaların üzerinde yoğunlaştığı nokta da bu ölçütün bulunması ile insan haklarının meşruluğunun gösterilmesidir.

“İnsan hakları” kavramından kimi zaman anlaşılan “insana özgü haklar”dır. Böyle olunca, insan denen canlı varlığa yüklenebilen, onun sahip olması söz konusu olan her türlü hak insan hakkı sayılabilmektedir. “Özgür olma hakkı”, “mutlu olma hakkı”, “gelişme hakkı” gibi haklar buna örnek verilebilir. Özgür olması söz konusu olabilecek tek varlık insandır. Mutlu olabilecek, mutluyum ya da mutsuzum diyebilecek, bunun için üzülebilecek tek varlık da insandır. Aynı şeyleri “gelişme hakkı” için de söylemek mümkün. Böyle olunca, bu türden insan denen varlığın taşıyıcısı olabileceği her türlü hak “insan hakkı” sayılmaktadır. Örneğin yaratma edimi yalnız insanın gerçekleştirebileceği bir edim olduğu için, “yaratma hakkı”nın da böyle temel haklardan olduğu söylenebilmektedir⁵.

Bu sunuda insan hakları görüşü temele alınan İoanna Kuçuradi’ye göre insan hakları “insana özgü olanakları kişilerde koruma istemleridir”. Böyle olunca Kuçuradi “güvenlik ve varlığını sürdürmeden” daha geniş bir temel haklar listesi sunar. “İnsan hakları, her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirirler. Bu gerekler, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, yani insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkarlar. Bu türden taleplerdir insan hakları.

“İnsanın değeri” derken, bundan insanın diğer canlılar arasındaki özel yerini anlıyorum. İnsana bu özel yeri sağlayan, onun özelliklerinin bütünüdür, onu diğer canlılardan ayıran olanaklarıdır. Bu olanaklar, insana özgü etkinlikler ve ürünler olarak görülür. Bu özellikler ise, insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek özelliklerdir. İşte bu özellikler ya da olanaklar ‘insanın değerini’ ya da ‘onurunu’ oluşturur.

Böylece, insanın bu yapısal özelliklerini korumak, yani kişilerde insanın olanaklarını geliştirmek, insan türünün davası, insan olan herkesin ödevi oluyor. Diğer yandan, bu türün üyesi olan her tekin hakkı oluyor...

⁴ Kuşkusuz bu diğer canlıların önemsiz oldukları, kimi “insanmerkezi” görüşlerce ifade edildiği gibi insanın her şeyin merkezinde olduğu, diğer tüm canlı –ve cansız varlıkların- onun “emrine verildiği”, onları istediği gibi kullanabileceği anlamına gelmemektedir. Ekoloji gözüyle bakıldığında, insanın yaşaması için tüm diğer canlılara, ekolojik dengenin korunup sürdürülmesine ihtiyaç duyduğu muhakkaktır. Burada söylenen yalnızca “insan hakları” tartışmalarının “insanın değeri”nin bilgisine dayandığı –bu anlamda ‘değer’den ise ancak insan için söz edilebileceği- için-, “hayvan hakları” söyleminin bu söylemin dışında olduğudur.

⁵ “İnsan hakları insan varlığıyla, insanın diğer varlıklar arasında bir varlık olarak temel nitelikleriyle, değişmez ve kendine özgü nitelikleriyle ilgilidir. Bu da şu demektir: insan hakları, insanın varlıkça belirlenimlerinden kaynaklanmaktadır ve bir insan hakları tanımının temeli olarak, insan varlığının felsefi bir kavramına, bir felsefi antropolojiye gereksinimimiz vardır (Damjanovic, 1996: 77).

Bu yalnızca insana özgü olanakları kişilerde koruma istemleri, temel insan haklarını oluşturuyor” (Kuçuradi 1996: 49).

Çeşitli uluslar arası belgelerde ve anayasalarda “temel haklar” başlığı altında kişi hakları yanında, yurttaş haklarının, sosyal-ekonomik-kültürel ve siyasal hakların da yer aldığını saptayan Kuçuradi, bir hakkın temel hak olup olmadığına ilişkin bir ölçüt getirir. Ona göre bize bu ölçütü sağlayan “insanlık olarak başardıklarımıza bakarak edindiğimiz, insanın olanaklarına ilişkin sistematik bilgi ve bu olanakların gerçekleşebilmesini sağlayan koşulların bilgisi[dir]. ... Ters yönden, yani bu olanakların bugün nasıl körletildiğini görmekle desteklenen ve temellendirilen bu bilgi, bize hangi istemlerin temel haklar olduğunu ve olabileceğini, hangilerinin ise olmadığını ve olamayacağını ayırt edebilmek için bir ölçüt sağlamakta kalmaz; ayrıca temel hakların özünün gereklerini gitgide daha açık görmemiz için de bir yol açar” (Kuçuradi 1996: 50).

Kuçuradi bu ölçütle birer kişi hakkı olan ve kişiye ilişkin kimi istemleri dile getiren insan haklarına baktığında ise bu istemlerin kendi aralarında önemli farklılıklar gösterdiklerini saptar. Bu istemlerin bir kısmı insanın olanaklarıyla doğrudan doğruya ilgiliyken; başka bir kısmı bu olanakların geliştirilmesi için *genel olarak* gerekli önkoşullarla; başka bir kısmı ise *bazı değişken* koşullarla ilgilidir. Kuçuradi, “insan hakları” terimini yalnızca ilk iki türden istemlerle sınırlama düşüncesindedir. Başka bir deyişle, Kuçuradi insan hakları kavramının altına “kişinin güvenliğine ilişkin istemleri ve/veya ‘temel özgürlükler’ ile insanın olanaklarını korumanın genel olarak önkoşullarına ilişkin istemleri (sağlık için gerekli yaşam düzeyi, eğitim, çalışma v.b. hakları) koyma düşüncesindedir (Kuçuradi 2007:4). “İnsan hakları’ terimini bu iki hak grubuyla sınırlama eğilimindedir.

Kişinin güvenliğine ilişkin bu istemler doğrudan doğruya insanın kendinde taşıdığı olanakların gerçekleştirilmesiyle ilgilidirler. Kişi bu olanakları insan türünün bir üyesi olarak taşımaktadır ya da taşımadığı söylenemeyeceği ya da kestirilemeyeceği için- taşıdığı farz edilmektedir. Bunların korunması ise kişilere bu olanaklarını gerçekleştirirken onlara engel olmamakla, dokunmamakla olur. Bu nedenle bu türden haklar –“hak verilmez alınır!” sloganında dile geldiği şekilde- alınan veya verilen haklar değildir. Her kişi insan türünün bir üyesi olarak bu haklara zaten sahiptir. Devletin –ya da diğer kişi veya kurumların- bu haklara ilişkin yapabilecekleri, onlardan beklenen tek şey, birisi bu hakkını kullanırken- örneğin yaşamını sürdürürken, konutunda otururken, bir görüşünü açıklarken- onun bu yaptıklarına karışmamak, sonuçta da o kişinin özel yaşamına, o kişiye saygı göstermektir. Saygı gösterilmediğinde, kişilerin bu haklarını kullanmalarına kişilerce veya devlet tarafından –ama unutmamak gerekir ki devlet görevlileri de hep kişilerdir- müdahale edildiğinde bu temel haklar çiğnenmiş olur. Bu haklarla ilgili olarak devlete düşen onların çiğnenmelerini önlemek –sıkça karşılaştığımız gibi kendisinin bu hakları çiğnemese tabi-, çiğnendiği zaman da- devlet iyi bilindiği gibi hep biraz geç kalır- dengeyi yeniden kurmaktır. Bu hakların kullanılmasına bir müdahale yoksa devletin de bir şey yapması gerekmez. Devletten beklenen bu hakları yasalarla güvence altına alması, böylece çiğnenmelerini önlemeye çalışması, çiğnendiğinde de tekrar araya girerek kolluk kuvvetleri ve adalet mekanizmalarıyla hakları çiğnenenlerin yanında olmasıdır. “Geleneksel adlarıyla kişi özgürlüğü ve güvenliği gibi haklar ve gerektirdikleri (:hiç kimsenin tutsak ya da köle durumunda tutulmaması; hiç kimseye işkence ya da acımasız, insanlık dışı, aşağılayıcı muamele edilmemesi, bu tür ceza verilmemesi; hiç kimsenin keyfi olarak tutuklanmaması) ile düşünce, kanat, barışçı bir şekilde toplanma özgürlükleri gibi özgürlükler bu tür haklardır; herkesten insanın değerine dokunmama talebinde bulunurlar” (Kuçuradi 2007: 5).

III. SOSYAL-EKONOMİK HAKLAR OLMADAN İNSAN HAKLARI KORUNABİLİR Mİ?

İşte bu temel haklar, bu temel hakların korunması söz konusu olduğunda sosyal haklar zorunlu değildir. Başka bir deyişle, bu türden haklar söz konusu ise bunların yerine getirilmesi, kişilerin bu hakları kullanabilmeleri için onların sosyal haklarının korunmuş olması zorunlu değildir. Sosyal hakların bunlarla doğrudan bir ilişkisi yoktur, ancak dolaylı bir ilişkiden söz edilebilir; çünkü bu haklar, insan hakları kaynaklarındaki yaygın söylemiyle, “negatif haklardır”, korunmaları için bir şey yapmayı değil, hiçbir şey yapmamayı, bu temel haklarının kullanan kişilere dokunmamayı gerektirirler. Yapılacak şey, devletin yapması gereken şey yasal düzenlemeleri ve bunun bir parçası olacak kurumsal düzenlemeleri yapmasıdır. Bu yasa ve kurumlarla amaçlanansa, kişiler bu türden temel haklarını kullanmalarında bir engelle karşılaşarlarsa, yapabiliyorsa engeli ortadan kaldırmak, yapılamıyorsa ya da yapmak için vakit geç ise araya girerek zarar görenin ya da hakkı ihlal edilenin gördüğü zararın tazmini ya da en aza indirilmesidir. Bu haklar yasal geçerliliği olan bir belgede yer aldıklarında, herkesten istenebilmelerini güvence altına almış olurlar; ama bu, söz konusu haklara saygı göstermeyi tek başına sağlayamaz. Yasal düzenleme olumsuz durumlar

içindir. “Bütün insanların eşit olduğu” bu haklara saygılı olacak olan kişilerdir. Bu haklara saygı gösterildiği yerde ilgili özgürlükler vardır- örneğin herkesin düşüncelerini açıklama hakkının korunduğu yerde düşünce özgürlüğü-, ama onlara saygı gösterilmediği yerde “güvensizlik –ya da anarşi ve terör- egemendir. Ve devlet organları tarafından çiğnendikleri yerde, orada baskı vardır demektir” (Kuçuradi 2007: 5-6).

Bunların yanında bütün insanların eşit olduğu, her tek kişinin insan olduğu için sahip olduğu bir başka türden insan hakları ya da temel haklar daha vardır. Bunların da tanınmaları söz konusu değildir; bu haklarla ilgili beklenen gerektirdiklerinin yerine getirilmesidir. Bu hakların gerektirdikleri ise her tek kişiye sahip olduğu insan olanakları- her tekin ya da kişinin sadece insan olduğu için sahip olduğu olanakları-gerçekleştirebilmelerini sağlamanın yolunu açmaktır, bunu yapabilmesinin önkoşullarını yerine getirmektir. Kısaca bu haklar her kişinin insan olarak olanaklarını geliştirebilmesini sağlayan önkoşullara ilişkin istemlerdir. Kuçuradi bunlara örnek olarak, sağlık için gerekli yaşam düzeyini, eğitim hakkını verir. Sağlığını koruyamayan, yeterli eğitimi almamış bir kişiden ne bilimde yeni bir bilgi getirmesi beklenebilir ne de yeni bir düşünce, yeni bir etik bilgi, etik ilke ortaya koyması. Sağlıklı yaşam hakkının korunması ve iyi bir eğitim alma da bu türden bir bilgi veya fikir ortaya koymaya yetmez, ama onun ortaya konulmasının olanağının kapılarını açar.

İlk grup hakların tersine bu hakların korunması doğrudan doğruya kişilere bağlı değildir, bir ülkede yapılan düzenlemelere ve alınan siyasal kararlara bağlıdır. İşte bu türden hakların korunabilmesinin koşullarının başında ekonomik ve sosyal haklar gelir. Bu tür haklar söz konusu olduğunda, “tanınan haklar” olan sosyal ve ekonomik haklar korunmadan bu haklar korunamaz. Sosyal güvenlikle ilgili düzenlemeler, sendikalarla ilgili düzenlemeler, asgari ücretle ilgili, çalışanların çocuklarının bakımı ve eğitimiyle ilgili, dinlenme ve çalışma saatleriyle ilgili kimi düzenlemeler yapılmazsa eğitim hakkı, sağlıklı yaşama hakkı da korunamaz.

Bu sosyal ve ekonomik hakları Kuçuradi “insan hakları” kavramı altına koymaz, ama bu onların önemsiz oldukları, “ikinci sınıf” haklar oldukları anlamına gelmez. Bunun nedeni bu türden hakların her kişi için aynı biçimde talep edilecek haklar olmamaları, her kişinin yalnız insan olması, insan türünün bir üyesi olması hasebiyle sahip olduğu haklardan olmamasıdır. Sosyal ve ekonomik haklar, temel haklar ya da insan hakları gibi bütün insanların eşit sahip olduğu haklar, diğerleri gibi “korunan” haklar değildir. Bu haklar tanınan –belirli bir ülkede belirli bir devletin yurttaşlarına, yalnızca yurttaşlarına tanıdığı veya yalnız yurttaş olmakla hak sahibi olunan- haklar, “alınan” haklardır. “Hak verilmez alınır!” sloganı işte bu haklar için geçerlidir. Sosyal ve ekonomik hakların da içinde yer aldığı bu tür tanınan haklar, bütün yurttaşlarca eşit olarak paylaşıldığı yerde, bu haklara bütün yurttaşların eşit olarak sahip olduğu yerde bazı insan hakları da korunmuş olur; eşit paylaşılmadığı yerde ise insanın insan olarak sahip olduğu olanakları gerçekleştirebileceği önkoşullar yok demektir. Sosyal ve ekonomik hakları belli düzeyde ama tüm yurttaşlar için eşit düzeyde sağlayarak, insanın insana yakışır, insanı insan yapan etkinlikleri –örneğin bilimsel ve teknolojik yenilikler, yeni ve insanlığı ilerletecek fikirler, etik değerler-ilkeler getirmek vb.- yapabilmesine olanak hazırlanmış olur. Eğitim, çalışma, sağlık hakkı gibi temel hakları bu türden sosyal ve ekonomik haklar tüm yurttaşlara eşit biçimde sağlanmadıkça korunamaz. Sosyal-ekonomik ve siyasal haklar bir ülkede belirli bir düzeyde korunmadıkça, temel hakların- en azından kimi temel hakların- korunmasını sağlamak da mümkün olmaz.

Sonuç olarak insan haklarını Cranston, Nickel, Nozick gibi liberal düşünürlerin yaptığı gibi, sivil ve siyasal haklarla ya da negatif haklar da denen yaşam hakkı ve onun gerektirdikleri dokunulmazlıklarla sınırlandırıldığında, insanın insanca yaşayabilmesi ve bu tür bir yaşamın gerektirdiği insan başarılarını ortaya koyabilmesi için gereken koşullar sağlanamaz. Bu koşulları sağlayan eğitim hakkı, sağlık hakkı, çalışma hakkı gibi haklar temel hakların kapsamı dışında kalır⁶. Bunun da ötesinde birçok insan hakkı ihlalinin temelinde yatan yoksullukla ilgili durumlar yetersiz beslenme, insanca yaşam için gereken bir barınağı sahip olmama, sağlıksız koşullar neredeyse tek temel hak görülen yaşama hakkının korunmasını da olanaksız kılar. Sosyal ve ekonomik hakları insan hakları kapsamının dışında bırakıp mülkiyet hakkını temel hak olarak kabul eden Steiner⁷ gibi düşünürlerin kendi kendileriyle çeliştikleri açıktır.

⁶ Güvenlik hakları yanında “varlığını sürdürme hakkı”nı da temel haklardan sayan Henry Shue’nun bile eğitim hakkını bu kapsamda görmediğini hatırlayınız.

⁷ H. Steiner’in *An Essay on Rights* (Basil Blackwell, Oxford, 1994) başlıklı kitabından aktaran M. Freeman, *a.g.y.*, s. 81-82.

KAYNAKÇA

- Damnjanovic, Milan, (1996), “Yaratma Hakkı”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, TFK Yay., Ankara.
- Freeman, Michael, (2008). *İnsan Hakları Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*, , Çev. A. E. Koca, A. Topçubaşı, Birleşik Yay., Ankara.
- Kuçuradi, İoanna (1996), “Felsefe ve İnsan Hakları”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, TFK Yayınları, Ankara.
- Kuçuradi, İoanna, (2007), *İnsan Hakları Kavram ve Sorunları*, TFK Yayınları, Ankara.
- Orend, Brian, (2002), *Human Rights Concept and Context*, Broadview Press, Lancashire.
- Shue, Henry, (1996), “Temel Hakların Evrenselliği”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, TFK Yayınları, Ankara.
- Tepe, Harun, (2006), “İnsan Hakları Nedir ve Neyin Aracıdır”, *Sivil Toplum Dergisi* Sayı: 13-14, S. 17-26.
- Toku, Neşet, (2006), “Hangi İnsan Hakları, Hangi İnsan Onuru?”, *Sivil Toplum Dergisi* 4 Sayı: 13-14, S. 7-15.